

Maria Kitanova

(Sofia, Institute for Bulgarian Language (IBL), Bulgarian Academy of Sciences)

“Evil Time” in the Bulgarian Folk Calendar

Abstract: Traditionally, calendar time is viewed as a cyclic notion, which predetermines the existence of transitional periods serving as mythological and factual boundaries. In the majority of cases these periods have negative symbolism as they are characterised by disturbance in the balance between heaven and earth, between the forces of cosmos and chaos. For these reasons, the periods of transition are regarded as dangerous and impure. The study titled “*Evil Time*” in the Bulgarian Folk Calendar by Maria Kitanova deals with a group of terms in Bulgarian calendar terminology – chrononyms denoting those periods and days in the Bulgarian folk calendar which represent the most unfavourable time of the year according to folk beliefs.

The paper addresses chrononyms formed with the roots *къс-* (*short*), *куц-* (*lame*), *мръс-* (*dirty*), *сух-* (*dry*), *глух-* (*deaf*), *ръжд-* (*rust*), etc. The semantic analysis studies each chrononym in the context of the system of holidays, prohibitions and preventive actions.

Мария Китанова

(София, Институт за български език, БАН)

„Лошото време” в българския народен календар

УВОД

В традиционните представи календарното време е циклично, което предопределя съществуването на преходни периоди, изпълняващи функцията на митологична и практическа граница. В повечето случаи тези периоди са натоварени с отрицателна символика, тъй като се характеризират с нарушение на равновесието между небето и земята, между силите на космоса и силите на хаоса. По тези причини те се възприемат като опасни и нечисти (Попов 2002: 86). Всъщност за митологичното мислене това е преход от непринадлежащото на културата към принадлежащото на културата, от деструкцията към създаването на новата реалност, от хаоса към новия ред.

В книгата си „Мифопоетические основы славянского народного календаря” Т. А. Агапкина отбелязва, че голяма част от изследванията през XX в. са посветени на въпросите за концепта „календарна граница – преходен период” (Агапкина 2002: 31-32).

Още през 1909 г. А. ван Геннеп пише своята книга „*Les rites de passage*”, в която включва определени календарни и семейни обреди в категорията обреди на прехода, в която особено място заемат обредите при зимното и лятното слънцестоене и при пролетното и лятното равноденствие (ван Геннеп 1999: 161-166). Концепция за календарния преход намира отражение и в изследванията на Мирча Елиаде, в неговото виждане за „мита за вечното завръщане”. Анализирайки народния календар и преходните обреди в него, той формулира проблема за т. нар. „календарна граница”,

свързана с периодично повтарящите се ритуални действия (Елиаде 1995: 440-441). Краят на старата година и началото на новата се характеризират според него със следните обреди: 1) пречиствания, изповядване на греховете, прогонване на злото извън селището, отблъскване на демоните; гасене и повторно запалване на огнищата; 2) маскирани процесии и церемониално посрещане и угощаване на мъртвите; 3) борби между две враждебни групи; 4) карнавални оргии.

Календарното време в българската народна култура има цикличен характер и се възприема от носителите на тази култура като нееднородно. То е „натоварено с положителна или отрицателна оценка, включва се в ритуалната и магическата практика, получава символична интерпретация и благодарение на това се превръща в един от най-важните културни инструменти на подредения свят и на регламентацията на човешкия живот” (Толстая 1997: 78).

Т. Агапкина (Агапкина 2002: 32) предлага да се използват определени базови критерии, чрез които могат да се идентифицират граничните преходни периоди: календарни вярвания и паремии, които маркират настъпването на преломния период; навлизане на хтонични същества в земния живот; силно развита система на забрани; нарушение на социалната структура на обществото, която трябва да се възстанови чрез обредни действия; гадания, предсказания и пречистващи обреди.

За архаичното световъзприемане самостоятелната абстракция „време” въобще не съществува, времето – това е неразделим елемент от битието, който не се усеща отделно от неговото конкретно съдържание (Гуревич 1981: 170).

В българската етнография въпросът за времето на прехода е сравнително добре разработен (Попов 1987, 1989, 1990 и 2002; Гребенарова 1989; Габровски 1989; Вълчинова 1994). В тези трудове граничното календарно време се възприема като един макрообред, в който се съдържат както положителни, така и отрицателни елементи: **нов – стар; живот – смърт, ден – нощ, пролет – зима** и т.н.

Обект на студията е тази част от традиционната култура на българите, която е включена в народния календар. Тук влизат: а) митопоетическите вярвания, които носят определена етнокултурна информация; б) календарната терминология (хрононими, определени дни и периоди); в) описание на онези празници и обредни действия, които влизат в т. нар. преходни периоди на годишния цикъл.

Предмет на изследването е народната терминология (хрононимите) в тяхното миторитуално ядро.

Задачи – чрез семантичен анализ на хрононимите да се направят изводи за определени културни доминанти, характерни за българската картина на света.

В работата са използвани следните методи: описателен метод, семантичен анализ, извършен на базата на лексикографското представяне на материала, лингвокултурологичен и етнолингвистичен анализ.

1.1. Преходните периоди в българския народен календар.

В българския народен календар има три преходни периода, три седмици, „които се отличават от останалото време със своята своеобразна митология, обредност, с особените стереотипи на поведение, отразени главно в забраните за работа, употребата на определена храна и социалното общуване (Попов 2002: 86-87). В Северна България ги наричат *Лудите седмици*. Това са *Нечистата*, *Тодоровата* и *Русалската седмица*. Според народните вярвания първите три седмици са сестри, при което Тодоровата е най-старата и злата от тях. Според Р. Попов към тях в различни локални варианти могат да бъдат присъединени и *Средопостната*, *Великата* или *Празната седмица*.

Мръсната седмица (т. нар. Мръсни дни) е граничен период между старата и Новата година. В различните райони на българската етническа територия те обхващат различен период – от Игнажден (20.12.) до Коледа (25.12), от Коледа (25.12) до Йордановден (06.01), от Коледа (25.12) до Василевден (01.1). При българите-католици това са дните от св. Луций (13.12) до св. Тома (21.12).

Седмичата от Игнажден до Коледа е известна с родилните мъки на Богородица и дните са известни с названието си *Мъчениците* или като *Поганите родилни дни*, *Леуско погано*, а мъките на Богородица са отразени в коледните песни.

Замъчи са куладе, куладе, ле

Божа майка, куладе, куладе ле,

От Игнажден до Коледа

да си роди Христа бога.

Че го роди на Коледа,

в Витлеем пещерата.

В пещерата, в яслите.

И се не нае ни един светец

да си увери Христа бога.

Най си нае свети Иван.

(Народна песен от с. Цар Крум, Преславско)

Тази седмица много строго се спазват редица забрани за бременните жени. През целия период те не бива да изпълняват никаква работа, за да родят леко и детето да бъде здраво.

В Северна България се срещат следните названия: *Мръсната неделя*, *Мръсните денове*, *Мръсниците*. В Южната и в Югозападна България – *Поганото*, *Поганите денове*, *Буганците*, *Буганата неделя* (Родопи), *Криви денове* (Ямболско) В Западна България, в някои части на Македония: *Некръстени денове*, *Глухи денове* (Кюстендилско), *Караконджови вечери* (Разложко), *Дяволски денове* (Странджа и Пирин), *Въркулачеви денове* (Тетевенско). В традиционната българска култура съществува вярване, че през тези дни се появяват различни демони, свързани с хтоничния свят (*вонкашни*, *погани*). Словосъчетанието *вонкашни погани* (Плевня, Драмско) означават ‘външни чужди същества, с едно око или с един крак’. Лексемата *вънкушлива* означава ‘сила, която мисли само зло’ (Кукуш), а *вънкашлив* ‘зъл дух’ (Кукуш). *Вънкашното* означава ‘зъл дух, явяващ се нощем през Мръсните дни’. Според Мичева-Пейчева (Мичева-Пейчева 2013: 68-69) от съществено значение в тези названия е коренът *вън-*, който разкрива, че тези същества са чужди за света на човека, за вътрешното усвоено пространство на дома.

В Странджа този период се нарича *Вълчко погано* и се свързва с *бесуването* на зверовете. За българите от Южна Тракия има строга забрана за произнасяне на думата *вълк*. Табуто има превантивна функция. Жените през цялата седмица събират пепелта от огнището и я наричат *поганска пепел*. Тя не се изхвърля навън, защото, ако я лижат вълците се размножават още повече (Гребенарова 1996:316; Попов 2002: 88-89).

Освен това жените не бива да извършват никаква дейност, свързана с обработка на вълна, а също и не трябва да докосват режещи предмети за предпазване от вълци.

Задължително е да се спазва въздържане от сексуални контакти, характерно за цялата българска етническа територия. В Ловешко вярват, че децата родени през *Мръсните дни*, всяка година се превръщат в кучета или вълци, а след смъртта си – в зли духове. Метаморфозата човек – вълк е характерна за определено демонично същество, наречено *вълколак*/ *върколак*. Според някои автори той е идентичен с вампира, а според други стои по-високо в йерархията от него, тъй като се свързва със страховития вълчи пастир *Куцулан*.

В Луковитско дете, родено през Мръсните дни се нарича *мръскул*, в Странджа – *поганче*, а във Видинско – *караконяк* (Попов 2002:90).

В Странджа названието е *Дяволски деня*, което директно отправя към дявола.

Последната особеност на тази седмица са карнавалните групи – *коледари*, *сурвакари* (Западна България), *русалийски дружини* (Македония).

Характерно за периода на Мръсните дни е пресичането на редица опозиции: **чисто – мръсно, свое – чуждо, питомен – див, опасно – безопасно, добро – зло, ред – хаос.**

Тодорова седмица

Тодоровата седмица маркира началото на Великия пост. В българския народен календар тя обхваща периода от Сирни заговезни до Тодоровден. Наричат я *Тодорова неделя* (*Тудурица*, *Тудурска неделя*, *Суша неделя*, *Луда неделя*) (Кюстендилско), *Тримирна неделя*, *Гладна неделя*, *Кукерска неделя*, *Черната неделя* (Маринов 1994:507). Схваща се като лош и опасен период — В Източна и Югоизточна България се смята за лоша „хаталия“ седмица, вярва се, че който се разболеет през тази седмица не може да се излекува и че „глухият Тодор“ причинява глухота и изсъхване на растения и хора (Странджа). В Ловешко и Плевенско вярват, че през това време нощем ходят таласъми, караконджули и др. подобни. Спорадично се среща и вярването, че ако пиле, излюпило се от яйце, което е снесено през Тодоровата неделя, прескочи мъртвец, то той ще *вампирияса*. Във вярванията Тодоровата неделя е една от трите „сестри“ - *Тодоровата*, *Русалската* и *Мръсната неделя*.

Тодоровата седмица е свързана с представата на българите за демоничния нощен конник. В Белослатинско вярват, че свети Тодор е *повампирчен*, *вкаракончен* покойник. Светецът-демон забива в земята горяща главня, нажежена желязна пръчка или зелено клонче и по този начин я затопля и оплодотворява (Попов 2002: 92). В някои случаи свети Тодор се появява в своята женска хипостаза – *света Тодоричка*, за която вярват, че е сестра, съпруга или майка на свети Тодор.

През тази седмица съществува строга забрана за работа – домашна или земеделска. В Родопите мъжете не се докосват до режещи предмети. Разрешено е само да се садят цветя и овошки. Във Варна разказват как една жена не спазвала забрана за сушене на дрехи и сложила прането си да се суши. Зад нея се раздал глас: *Или го прибири, или аз ще те прибера*. Това показва че като редица демони свети Тодор е невидим за човешкото око. Той може да се превръща в млад мъж със златен зъб или дупка вместо нос, а също и да се представя като куц човек. В Странджа *Глухото Тодорче* предизвиква глухота на провинилите се. Сексуалното табу е характерно и за тази седмица, за да не се родят увредени деца или деца, които ще се превърнат след смъртта си в демони. Хтоничните признаци на свети Тодор са куцота, глухота, бял цвят на коня и наметалото, което придава единство на коня и ездача. В някои български говори в Румъния празникът се нарича *Тодоркон*.

В Странджа вярват, че *Сухото Тодорче* е човек починал от глад по време на тримерене. Оттук и названието *сух*. *Сухи дни* са дните, в които се спазва строг пост.

Понеделник от Тодоровата седмица: *Чисти понеделник* (Драмско, Велес, Щип, Добричко, Софийско); *Чис понеделник* (Ботевградско); *Песи понеделник*, *Кучи понеделник*, *Бесни понеделник* (БМ 1994: 189); *Кукеровден* (Пловдивско); *Кукувден* (Сливенско, Ямболско, Бургаско, Хасковско, Лозенградско); *Рогач* (Панагюрско); *Старцевден* (Източна България).

На този ден в редица райони (без Северозападна България) се организират шествия с маскирани персонажи, наречени *кукуве*, *кукери* или *старци*. Оттук и съответните названия, които са прозрачни.

Вярват, че „*на тоа день си отвърщат за всякое зло, сторено по-напред*” (Геров 2: 428). Според редица историци и етнографи тези шествия водят началото си от култовите игри в чест на Дионисий. Действията на *кукувете* се доближава до т. нар. „смехови култове”, които се свързват с общата десакрализация на митовете (Дяков 1993: 48). Вероятно, свързан с развитието на народната смехова култура, която заема важно място в обредността на Тодоровата седмица, е и произходът на фразеологизмите на *Куковден*, *кога дойде Куковден* със значение ‘никога’. В Щипско и Странджа се среща само думата *Куковден* със същото значение (Китанова 2000: 49-50).

Вторник: *Чрън вторник* (Видинско, Търновско); *Арджав вторник* (Радуил, Ихтиманско); *Усовски вторник*, *Сух вторник* (Дяков 1993: 44).

Сряда: *Луда сряда* (Геров 3: 224); *Куца сряда*, *Крива сряда*, *Черна сряда* (БМ 1994: 361); *Тримерна сряда*, *Преговяла сряда* (Източна България).

Тази сряда се почита за предпазване от лудост и е в пряка връзка с вярването, че всеки човек има на дясното си рамо ангел, а на лявото - дявол, които го напътстват. Ако дяволът вземе превес, то за такъв човек се казва, че *му е слаб ангелът* и точно този дявол помрачава ума му и той полудява. За предпазване от него (т. е. от демоните, причиняващ лудостта) се почита *Лудата сряда*.

В Тръстеник, Плевенско този ден е известен като *Разполовена сряда*, защото през него умът на човек можел „да се разполови“, т. е. да полудее.

В Котленско (Медвен) денят е познат като *Преговяла сряда*, тъй като този, който е *тримирил* на този ден вечерта *отговява* и може да започне да се храни.

Четвъртък: *Въртоглав четвъртък*, *Въртоломей*, *Зимен Вартоломей*. Четвъртъкът от Тодоровата неделя е наричан *Въртоглав четвъртък*, *Въртолома* (Плевенско, Габровско) и също се приема за лош ден. Не се работи, за да се предпазят хората от *въртоглавост* (виене на свят) и не се варят вода и чорби. Меси се обреден хляб, от който дават на хората и домашните животни, като част от него се запазва за лек през годината.

Петък: *Шамотен петък*, *Черен петък*, *Куц петък*, *Глух петък*, *Луд петък*.

Петъкът от тази седмица е известен и като *Шамотен петък* (шеметен петък). Смятан е за един от дванайсетте най-лоши петъци в годината, на този ден жените не се мият, не се решат и не работят с вретено.

Събота: Тази събота е наричана още *Тодорова събота*, *Тодорица* и др. Това е самият празник *Тодоровден*, който дава името на предходната *Тодорова неделя*.

Русалска седмица

Тази седмица започва от деня на св. Дух, от понеделника след *Петдесетница* и отбелязва преход към летните горещини. В Северна България се нарича *Самодивска неделя*, а в Южна – *Русалца неделя*, *Русална неделя*, *Лусарска неделя*, *Русаля*. Първият ден от тази седмица носи името *Русалин* (Попов 2002: 95; Вакарелски 1935: 440; Стаменова 1986: 274). За цялата българска етническа територия е характерно вярването, че най-опасните дни от тази седмица са сряда и петък. Наричат ги *черни*, *луди*, *криви*, а също и *сладки*, *благи*. Вторникът и четвъртъкът са *въртоглави* или *шури* дни.

Русалската седмица се свързва в народните вярвания с появата на женски демони, наречени *русалийки*, *русалии*, *русале*, *русарци*, *русанки*. Те прелитат като пеперуди от другия бряг на р. Дунав и остават при хората цяла седмица. Появата им се свързва с

представата за душите на мъртвите, които често се връщат като пеперуди, мухи, пчели или птички (Беновска-Събокова 1986: 274). В Южна България се среща представата за друг женски демон *самодивата*. Особено разпространен е мотивът за *самодивската сватба* (Стаменова 1986: 274; Попов 2002: 95). Тези женски демони имат амбивалентна природа – те могат да вредят на хората, но и да им помагат. Тяхното любимо цвете е росен – *русалийче, русалче, русанчу, роксан*. Освен това, седмицата е свързана с вярването, че Бог пуска душите на починалите на Велики четвъртък и ги събира отново на Св. Дух. Преди началото на Русалската седмица е т. нар. *Черешова задушница* – една от трите големи задушници през календарната година. Връзката на русалките със света на мъртвите е очевидна, което обаче не се отнася в такава степен за самодивите и юдите. В Провадийско вярват, че през Русалската седмица се появява друг женски демон – чумата, който е пряко свързан със смъртта. Тя се къпе в реките. Съществува забрана за миене, пране и къпане специално за жените. През цялата седмица, особено в сряда и петък съществуват забрани за всякаква работа с превантивна цел. Хората не могат да излизат сами на полето, а също и да спят до късно. Вечер след залез слънце не трябва да излизат навън. Съществува забрана за приготвяне на ястия от коприва и киселец. Русалките и самодивите наказват със самодивска болест или природни бедствия. За предпазване момите и жените носят в дрехите си чесън.

1. 2. Образът на „лошото време” в езика

Езиковият образ на „лошото време” в българския народен календар се свързва със следните характерни за хрононимите семи: *мръс-, къс, куц, крив, сух, луд, бес-, чер-, ръжд-*, а също и с названия на демонични същества и животни, свързани с хтоничния свят.

МРЪСНИ ДНИ

Бугани (Родопи, Странджа, Одринско, Тракия); *Бугански дни* (Западна България); *Буганците* (ЗБ); *Вампирови дни* (Карловско); *Глухите дни* (ЗБ); *Дяволски деня* (Странджа); *Караконджерови дни* (ЮЗБ); *Караконджови дни* (Разложко); *Каракончови дни* (ЮБ); *Криви дни, Лоши дни, Мачни дни* (Ботевградско); *Поганото, Поганите дни, Пепелни, Некръстени ноци* (БМ 1994: 269); *Погано време* (Бургаско); *Русалска неделя* – от Коледа до Ивановден; *Черна неделя* (ЮБ); *Миши празници* (ЗЮТракия); *Мъчни дни* (Тетевенско); *Мръсни дни* (ЦБ, ИБ); *Мръсни среди* (Харманлийско); *Мръсни петъци* (Харманлийско); *Мръсната неделe* ‘седмицата преди Заговезни’ (Банат); *Мръсници* (Русенско, Бургаско, Троянско, Севлиево, Павликенско, Горнооряховско, Царибродско); *Некръстени дни* (ЗП, българите от Македония).

Хрононими от корен *мръс-*: *Мръсни вечери, Мръсници* (СБ, Тракия, банатски българи; Русенско, Бургаско, Троянско, Севлиево, Павликенско, Горнооряховско, Царибродско) *Мръсни дни* (ЦБ, ИБ); *Мръсни петъци* (Харманлийско).

Лексемата *мръсен* има следните значения: 1. Изцапан, окалян, нечист. 2. Неприличен, безпътен, долен, низък. 3. Който е приготвен с хранителни вещества от животински произход, блажен. В черковнославянски мръсънъ – означава ‘отвратителен’. През тези дни постът е завършен и хората могат да ядат животински мазнини и храни. В БЕР е отбелязано, че връзката с латвийското *arpmulst* ‘разбърквам, обърквам’, която прави Matzenauer (БЕР 4: 291) е неубедителна. Но все пак тези дни се характеризират с нарушен космически ред и с хаос, който трябва да бъде преодолян в битката между доброто и злото.

Караконджолови дене – от *караконджол*, *караконджо*, *каракончо*, *каракондзол*, *караканзал*, *караконъ* (Троян), *каракомяк* (Ломско, Белоградчишко) – ‘зъл дух, който според народните вярвания броди по време на *Мръсните дни*’ (БЕР 2: 234). Според Р. Бернар думата е от новогръцки, преосмислена след това с турското *kara* ‘черен’. Според Ст. Младенов думата е от турското *korkupç* ‘страшен’.

Вампирови дни – Мръсни дни (Карловско). Названието идва от *вампир* – ‘мъртвец, който се е превърнал на зъл нощен дух и пие кръвта на хора и животни’ (БЕР 1: 116). *Вампир* вероятно е от праславянското **opigъ*.

Поган произхожда от латински *paganus* и означава ‘езичник’. Съществува и лексемата *однадворните* (Кукуш), означаваща ‘отвъд пределите на двора’. Тя се свързва и с хрононимите *Некръстени ноци*, *Некръстени дни*, което означава, че периодът се характеризира със същества, чужди на християнството.

Посочените названия са свързани с демоните, които се появяват в този период, в който редът е изцяло нарушен.

Хрононимът *Мъчни дни*, регистриран в Тетевенско е пряко свързан с легендата за родилните мъки на Богородица. Глаголът *мъча*, стб. *мъчити* има значение ‘мъча, измъчвам, подлагам на мъчение’, а *мъча се* ‘страдам, правя усилие’ вероятно от праславянското **mačiti* (БЕР 4: 437), характерно и за други славянски езици.

Дяволски дене кореспондира с названието на самия дявол, а *Пепелни дни* със забраната да не се изхвърля пепелта от огнището навън.

Във всички тези хрононими семантичната опозиция **чист – мръсен** корелира с опозициите **ред – хаос, свое – чуждо, светло – тъмно, духовно – плътско, сакрално – профанно, праведно – грешно**.

КЪС, МАЛЪК

В народното отношение към месеците на годината се забелязва силно негативно отношение към месец февруари. Това намира отражение в различните хрононими, разпространени на българската етническа територия. Между тях са *Малък Сечко*, за разлика от януари, който е *Голям Сечко* - *Сечко-дечко*, *Малкин*, *Малкушан*, *Малкоман*, *Малкошит* (Странджа). Някои автори (Агапкина 2002: 33) правят аналогия с турската дума *кючюк* ‘малък’. За лексемата *къс* в речника на Н. Геров е отбелязана със следните значения: 1. Кратък, не дълъг. 2. Част от нещо. 3. *Дявол, вражде, нечестив, бяс, сатана* (Геров 2: 417). По метафоричен път краткостта на месец февруари е натоварена с отрицателна конотация.

Този признак (*кратък, малък*), е приписван и на свети Касиан – *кутриот светец Касиан*, чийто ден се отбелязва на 29 февруари (Родопите).

Малък или *къс* означава също и лишен от нещо. В българските говори в Смолянско срещахме думата *флишено* със значение ‘повредено’, а също и глаголът *флишеава* – ‘поврежда’. В традиционната култура на българите едни от важните противопоставяния, определящи отношението на социума към някои негови членове е противопоставянето **накърненост – ненакърненост**. Хората, лишени от нещо, се противопоставят на онези, в чийто живот има пълнота и цялостност. Много често те са изключени от социума. От корена *къс* се образуват следните лексеми: *късоум* – ‘глупав’, *късоглед* – ‘който не вижда добре’, *късокрак* – ‘с къси крака’, *късият* – ‘дявол’.

В някои български диалекти се среща субстантивираното прилагателно *Късият*, което според У. Дукова (Дукова 1985: 28) е евфемистично название на дявола. То има своите паралели в хърватски *kūsi* със значение ‘дявол’. В чешки език *kusu* означава ‘окастрен’ и се използва като епитет на дявола. В някои полски диалекти *kiśu* е със

значение ‘с подрязана опашка’. В белоруски език се среща лексемата *карнахвоицк*, която означава ‘къс или с подрязана опашка’ и има съответствие и в гръцки език. В БЕР (БЕР 3: 228) долнолужишкото *kušu* – ‘животно без опашка’.

КУЦ

Първите три дни на февруари се наричат: *Куцуланска Богородица Кривно, Кривчо, Куцалан* (Пловдивско), *Куцулан* (Софийско, Ботевградско, Казанлъшко, Сливенско, Троянско, Карнобатско); *Трифонци, Симеоновци* (Източна България); *Резан* (Родопите и Странджа). В тези дни се открива обредно-митологичен комплекс, в който се пресичат редица вярвания за влияние на определени зли сили и действия-забрани, предпазващи хората от тези сили. Дialectното название *Куцулан*, което се употребява обикновено за първи февруари и по-рядко да останалите два дни, не може да се разглежда изолирано от останалите названия на месеца (Китанова 1996: 33-34). Й. Заимов свързва названията *Сечко* и *Резан* не толкова с народната етимология ‘реже от студ’, колкото с пролетното подкастриане на дърветата и лозята. И в гръцки език се среща глаголът *кастрия*. На българската етническа и езикова територия голямо разпространение има легендата за свети Трифон, който, проклет от Богородица си отрязва носа. Периодът от 1 февруари се характеризира с раждането на малките вълчета. Вълкът, според народните вярвания, е свързан с хтоничните сили и дявола. Най-характерният представител в народните вярвания е самият *Куцулан* (*Куция, Кривия*) вълк, който се движи последен в глутницата, но е нейният водач. Куцотата е типичен белег на хтоничните божества. Освен за дявола, тя е характерна и за вълка и мечката, както и за Бог Велес. У всички славяни са познати вярванията за куция вълк. Той се възприема като антропоморфно същество – човек, който чрез различни магии може да властва над вълците и да бъде техен пастир. Според някои автори вълчийт пастир в демонологията на българите предшества *върколака*, който наследява неговите основни черти и придобива нови, например способността му за метаморфоза от вълк в човек. Срещат се редица по-късни легенди за куция вълк-водач, който при определени условия се превръща в човек (Zelze: 1913: 110-113; Попов: 1985: 214). В БЕР диалектното название Куцулан се извежда от румънското *cuțulan* със значение ‘куче’ (БЕР 3: 167). Ст. Младенов го свързва с *куц* (Младенов 1941: 126). На същото мнение е и Иван Добрев, за когото названието е образувано от *куц* със суфикса *-у-лан*, Тази наставка в повечето славянски езици се характеризира с демонологичната си семантика (Добрев 1977: 79-82). В руски език тя се употребява за лица, които се отличават с някакъв недостатък от другите така, че срещата с тях се смята за поличба. Народната етимология от *куц* извежда и Д. Маринов (СБНУ т. 28: 524-525). В българските диалекти в Троянско се среща глаголът *куцоля* със значение ‘куцам’.

Според народните вярвания кучето е творение на Господ, а вълкът – на дявола. Бог направил кучето, за да настигне дявола и да го ухапе за крака. Според друга легенда, дяволът направил вълка, за да ухапе Господ за крака, но не могъл да му вдъхне душа. Господ му вдъхнал душа и му казал: „*Хапни, вълчо, врага за крака!*” Оттогава дяволът е куц (Българска митология 1994: 48). В някои белоруски диалекти дяволът се нарича *Куцан*. Трубачев свързва българският глагол *куцам* със сръбския *куцати* със значение ‘удрям, чукам’ и словенския *kucati* със значение ‘оплождам’ за животни. В обредността на вълчата Богородица редица забрани са свързани със стремеха да не се допусне прекомерно оплождане на вълчиците. Вярва се, че дори изхвърлената пепел може да ги оплоди. Има табу за сексуални контакти, за да не се роди дете, свързано с хтоничните сили или с недостатък - *кусурлия*. В имената на месец февруари се откриват две значения ‘по-млад’ и ‘по-кратък, по-къс, лишен от нещо’.

Имената *Сечко* и *Зарезан* за февруари могат да се разглеждат в контекста на митологичния акт *сечене / рязане*. Порязването в народните представи се свързва с оставянето на *белег, нишан*. Не случайно свети Симеон зимни се нарича *Симеон Бележник, Симеон Забележник*. Самият месец февруари, на който липсва последния ден, се възприема като същество с отрязана опашка. Обредните действия в тези дни категорично забраняват пипането на режещи предмети. Като свържем двете семантични линии ‘*къс, кратък, лишен от нещо*’ и ‘*куц – кусурлия – същество, свързано с хтоничните сили – дявол*’, можем да получим пълна характеристика на названието *Куцулан* в неговото миторитуално ядро, разбирано като неразчленимо единство между взаимно-съответстващи си обредни действия и митове (Иванов, Топоров 1975: 44-48, 50-51). Глаголът *куцам* има и преносно значение ‘непълноценен съм’. „Най-вероятно названието *куц* възниква със значение ‘който е с по-къс крак’ и възможно е *куц* да е трансформация на *къс* (Мичева-Пейчева 2013: 117; БЕР 2 1986: 166).

Куцутата е характерна и за маскираните по време на Сирни Заговезни – гърбава старица и куц или крив старец (Агапкина 2002: 35; Ивлева 1994: 104).

Семата *куц* се среща и при названието на петъка от Тодоровата седмица – *куц петък*, който е един от най-лошите дни на *Тодоровата неделя* (БМ 1994: 361). Наричат го още *глух, луд, сух, черен петък*. Ден, в който нищо не е добре да се започва.

КРИВ

Хрононимите на **kriv*-означава в славянските езици – ‘неправилен, едноок, куц, гърбав’. В речника на Н. Геров е отбелязано прилагателното *криво* със следните значения: 1. Кривда. 2. Нещо изкривено (Геров 2: 417). В Български тълковен речник (БТР 1973: 391) се срещат следните значения: 1. Който не е прав, извит. 2. Неправилен, несиметричен, изкривен. 3. Който има очевиден телесен недостатък. 4. Полегат, наклонен. 5. Виновен. 6. Погрешен. 7. Който не води към добро. 8. Сърдит, opak.

В БЕР (БЕР 3: 5) за *крив* – ‘който не е прав, извит’ ‘куц’. Вероятно семантичният развой е от конкретното към абстрактното, т. е. първоначалното значение е било ‘срязан, изкосен’, а по-късно се добавя и ‘полегат, крив’. В Чирпанско и Старозагорско се среща думата *кривуцам* – ‘куцам’. А названията *Кривулан* (Белоградчишко), *Кривчо* и *Кривно* (ЗБ) са семантични еквиваленти на *Куцулан*. Видно е, че семантиката на лексемите *къс, куц* и *крив* се пресича. Става въпрос за нещо, което е извън нормите, за недъг, характерен за същества, свързани с хтоничните сили. „Традиционно *куц* се възприема като синоним на *крив*. М. Младенов отбелязва и значението на *крив* – ‘ляв’ – *крива ръка* (Младенов 1980: 100). Ляв принадлежи към негативно възприеманата втора част на опозициите **мъжки – женски, десен – ляв, добър – лош**.

Значението на корена **kriv*- се открива в названията на срядата и петъка на Сирни заговезни - *Крива сряда, Криви петък, Кривата неделя* – Заговезни (БМ: 328, Пазарджик), *защото се блажи срещу петък* (Еленско); Тодоровата седмица – *Крива неделя, Крив вторник, Крив петък, Крива сряда* тези дни от 1 седмица на Великия пост (Пловдивско, Софийско, Пирински край : 437), *Кривата неделe* – Третата седмица от Великия пост (Банат). Последните две са наречена така, защото в този период се яде блажно. Страхов обяснява подобни хрононими с корелацията *крив – неправилен* (Страхов 1988: 106; Агапкина 2002: 35).

Лексемите *Кривно вълк, Кривулан* (Попов 1997: 88), *Клекучан* (Плевенско) – за вълчийт пастир *Куцулан*. *Крив, гърбав, куц, кривоглед* също са белези, свързани с хтоничния свят и дявола и затова се свързват с нечистотата и хаоса. Тези хрононими означават недостатък, нещо, което е извън определения ред и поради това се възприема като чуждо, опасно и нечисто.

От корена крив се образуват чрез вторична номинация следните лексеми (Мичева-Пейчева 2013: 144): *кривулец* – ‘човек, който лъже’, *кривулица* – ‘нечестен човек’, *кривиндел* – ‘опасен човек’, *крив* – ‘виновен’, *крив* – ‘нередовен’, *крив* – ‘недобър’, *крив* – ‘неморален’, *кривото* – ‘безнравствени дела’, *кривоверец* – ‘човек от чужда вяра’, *криворечие* – ‘лъжливи думи’ и фразеологизмите *криввам от пътя*, *взимам лошия път* – ‘върша лоши неща’, *криви дърва имам* – ‘имам недостатъци’, *из кривия път съм* – ‘постъпвам погрешно’.

Съчетанието *крива година* означава ‘четири или девет месеца след погребението’, т. е. не е завършена една година.

Видно е, че с лексемата *крив* и нейните производни се обозначават различни недъзи, физически и духовни. Вече беше отбелязано, че аномалията е негативно осмислена от носителите на традиционната българска култура.

В приведените номинации се пресичат семантичните опозиции **бог – дявол, добро – зло, нормално – аномално, свое – чуждо, чисто – нечисто.**

СУХ

В българския народен календар се срещат следните хрононими с корен *сух*:

Суха Коледа – Бъдни вечер (Чирпанско, Хасковско, Първомайско, Родопите).

Суха неделя – Тодоровата седмица (БМ 1994: 360).

Суха Тудурувчица – Тодоровден (Малко Търново); *Сухото Тодорче*.

Сух вторник – Първият вторник от Великите пости и вторият от Тодоровата неделя (ИБ).

Сух вторник - Вторник от седмицата на Сирни заговезни (Граово и Плевен);

Сух вторник, Суха сряда - вторникът и срядата от първата седмица на Великия пост, който се приема за един от най-опасните дни (Пловдивско).

В БТР (БТР 1973: 980) като второ значение срещаме значението ‘който не съдържа влага’, а като дванадесето – ‘постен, не блажен’. В семантиката на посочените хрононими се пресичат и двете значения. Това са дни, в които се спазва пост. Беше посочена по-горе легендата за *Сухото Тодорче*, починал от строго спазван пост. В народната култура на славяните влагата е живот, а сухотата – смърт. Опозициите в случая са **живот – смърт, сух – влажен, постен – блажен.**

ГЛУХ – ‘лишен от слух’

В книгата си „Сблъсъкът на чистотата и нечистотата в български език и култура” К. Мичева-Пейчева подчертава, че „глухотата в семантична корелация с хтоничното време, нечистите същества, мрака, злото и съответно в семантична опозиция с деня, чистото, светлината и доброто (Мичева-Пейчева 2013: 121). *Глуха доба* е времето от полунощ до първи петли, което се нарича още *зло време, потайно време, нихно време* (тяхно време), през което се появяват демонични същества, които вредят на хората.

Глуото, Глухия Тодорче, Глуата Тудуришка, Глухата неделя – Тодоровата седмица (Гребенарова 1989: 58, Странджа). *Глухата събота* - Съботата от първата седмица на великия пост. *Глух вторник* – това е вторникът от *Тодоровата седмица*, наричан още *черен вторник* и приеман в цялата българска етническа територия като много лош *хаталия* ден. *Глухчови дни* се наричат *Мишиите празници* в Западна България. Вероятно от названието *глух* ‘мишка’ и *глушец* – ‘плъх’. Глухотата е недостатък, приписван на свети Тодор, който е един от светците-демони (Попов 2008: 218) в българския народен

календар. Понякога този ден се нарича *чист вторник*, защото тогава хората пречистват тялото си за предпазване от глухота.

С корен глух се образуват следните лексеми, които са негативно натоварени: *глухарка* – ‘змия, глух’, *глушец* – ‘мишка, плъх’. И змията, и мишката, и плъхът са нечисти животни, свързани с хтоничния свят.

ЛУД

Луд вторник – Това е вторникът от *Русалската неделя*, който се почита за предпазване от лудост (БМ 1994: 304; БЕР 3: 486).

Луда неделя – Тодорова неделя (Кюстендилско)

Луда сряда – Тодорова сряда (Геров 3: 22; БМ: 204; НВРНО: 259)

Лудата сряда – Срядата от Русалската неделя (Кирнички, Бесарабия).

Луди петък – Петъкът от Тодоровата седмица.

По-голямата част от посочените хрононими означават първата седмица от Великия пост, Тодоровата седмица или отделни нейни дни. В някои райони се използва за вторник и сряда от Русалската седмица. Използват се и хрононимите *Бесни понеделник* (Кюстендил) за *Чисти понеделник*, в който се извършва символично бесене на кучетата против болестта бяс. В БЕР значението на *луд* е ‘умствено болен, умопобъркан, безумен, смахнат, налудничав, немирен, буен, палав’ (БЕР 3: 486). В старобългарски се среща лексемата *людъ* ‘буен, сприхав’. В тези дни се срещат редица забрани, за да се предпазят хората от лудост, например не бива да си мият косите, не бива да извършват каквато и да е работа и т.н.

БЕСЕН

Бесни понеделник (Кюстендил), когато се извършва обредно бесене на кучета срещу бяс.

Бесна вечер (Самоковско) – събота вечер преди сватбата, когато в дома на годеницата има веселба.

Значението на лексемата *бяс* в БЕР е определено като ‘дива ярост, злоба, смъртоносна болест у животни, особено у кучета, зъл дух’ (БЕР 1: 109). Тя е регистрирана и в старобългарски *бѣсъ* (Зогр. Мар. Асем., Син. тр., Супр.), а също и *кѣсьнѣ*. В словенски и руски език значението е ‘зъл дух’. По принцип опасните болести в българската народна култура се възприемат като резултат от вмешателство на зли демонични същества. Интересно е, че всъщност *бяс* е болест по дивите животни и само при досег с тях кучетата се разболяват. Така че тук отново се реализира опозицията **питомен – див**.

ШЕМЕТЕН

Петъкът от *Тодоровата неделя* се нарича *Шамотен петък* (Пирински край) и се спазват редица забрани, за да се предпазят от болестта *шемет*. Омесен и прекаден хляб раздават на съседите, слагат го в кърмилото на добитъка и една част прибират, за да лекуват с нея през годината „шемет“. *Шамотен петък* се смята за един от дванадесетте най-лоши петъка през годината. Жените не се мият, не се решат и не похващат вретена срещу болестта *шемет*. В названието се наблюдава народна етимология по принципа на паронимията. Н. Геров (Геров 5: 576) определя лексемата *шемота* като болест, въртеж на главата. *Шемота* имела.

ВРЪТОГЛАВ

Въртоглав четвъртък (СЗБ) // *Въртоглав четвъртък* (Тръст. Плев.); *Вироглав четвъртък*, *Въртолома* - е четвъртъкът от *Тодоровата неделя*.

На *Въртоглав четвъртък* или *Въртолома* жените не навиват прежда, не мотаят мотовилка, не въртят чекръка, за да предпазят хората и овцете от *въртоглавие*. Тук определено се наблюдава народна етимология като принципът е отново паронимията.

ЧЕРЕН

Черната неделя – Тодоровата седмица

Първият вторник от *Великденските пости*, вторият ден от *Тодоровата неделя* се нарича *Черен вторник* (ЕБ, 3: 114), *Чрън вторник* (СЗБ), *Чърн вторник* (Видин, Ресен, Търново, Ямбол, Белоградчишко, Плевенско). Наричат го още *Арджав вторник*, *Глух вторник*, *Лош вторник*, *Сух вторник*, *Усовски вторник*.

Като ден от седмицата вторник се смята за лош, тежък ден. Нищо не се започва във вторник, защото няма да завърши успешно. Според народното вярване от всички вторници този е най-лошият. Приемат го като главатар на останалите вторници. Не се женят във вторник, за да не повторят. Не започват работа, защото тя няма да бъде успешна и ще трябва да се върши втори път. По принципите на народната етимология и паронимията *вторник* се сближава с *повтарям*. Родените във вторник деца нямат добър живот. *Родила ме е мама у чрън вторник* (Видинско). Той се празнува, за да няма суша. Забраните се спазват и срещу глухота. Спазва се пост и това също е една от мотивациите на названието *Сух вторник*, другата е превантивните забрани срещу суша. Не се върши домашна работа и има забрана за сексуално общуване. В Плевенско (Тръстеник) се нарича *Усовски вторник*. На този ден се взема трикрако столче, на което единия крак се намазва с лой, увива се в парцали и се връзва с червен конец, като се пожелава да изсъхне кракът на стола, а не на добитъка. Това се прави заради болестта *Усов*, която „изсушава“ краката на домашните животни. Видно е, че отново става въпрос за народна етимология на принципа на паронимията. Според Н. Геров болестта *Усов* е силен бодеж като от шип, придружен с оток. Понякога тя се идентифицира с болестта *Устрел*, която в някои райони на българската етническа територия също е болест по говедата, от която те умират.

Черна сряда – Срядата от Тодоровата седмица.

Черен петък – Това е петъкът, когато е разпънат Христос, *Разпети петък*. Така се нарича в СИБ и петъкът преди Гергьовден, когато се берат билки (СИБ, Средна България, Банско).

В Тракия и Сакар Летният Атанасовден и денят след него носят името *Света Черна*, *Баба Черна*, *Черен ден* и *Черняй*. Според народните представи *Баба Черна* се крие подобно на чумата във вълната. Ако жените работят на нейния празник, децата им ще се разболеят от **черната болест**, *Света Черна* ще *почерни къщата им*. Затова на този ден стопанката на дома принася в жертва на къщния праг черна кокошка за Баба Черна. Обичаят се нарича *Кокоша църква*. Готвят кокошката с ориз и я раздават на съседите, а с перата бабите кадят урочасани деца.

Н. Геров (Геров 4: 576) определя следните значения на черен: 1. Има много тъмен цвят. 2. Потъмнял от нещо. 3. Мургав. 4. Тежък, труден. 5. Лош, зъл. *Черна чума*. 6. Горчив *черни сълзи*.

РЪЖДИВ

Ръждав// *Арджав вторник* (Самоковско) – Вторникът от *Тодоровата неделя* При Н. Геров (Геров 5: 95) *ръждивый* – ‘нещо, което има ръжда’. Диалектните названия на ръжда са *ржа*, *ржавина*.

В БТР (1973: 889) значенията на ръжда са следните: 1. Окислен пласт на повърхността на метал. 2. Болест по житните растения, *Ruscinia*, гъбички. И в двата случая става въпрос за нещо, което е повредено, нахърнено, негодно.

ЧЕРВИВ

Църлив Червив четвъртък (Благоевградско) – Четвъртъкът от *Тодоровата седмица*. *Червив* означава ‘който съдържа червеи, повреден, разяден от червеи’ (БТР 1973: 1101). Негативното отношение се носи от семантиката ‘повреден, нахърнен, негоден’. През *Тодоровата седмица* жените не месят хляб, защото той ще бъде *червив* и не готвят, защото червеи ще нападнат посевите. В българската традиционна култура съществува противопоставянето **нахърнен, повреден – ненахърнен, цялостен**.

ПРАЗЕН

Празната или *Средопосната неделя* – седмицата след Великден. Като трето значение на лексемата *празен* в БТР (БТР 1973: 750) е изведено ‘незает, без работа’. Това е ден, в който има забрана за извършване на всякаква работа, което е характерно за цялата *Тодорова седмица*.

2. Названия на хрононими, произлизащи от названия на животни, свързани с хтоничния свят.

Цикли от три, пет или седем дни са посветени на животни, към които има негативно отношение. В повечето случаи това са вълците, мишките и зайците. Обикновено те се отбелязват в преходния период между есента и зимата, в дните на света Петка и свети Димитър или на границата между зимата и пролетта, в началото на февруари. „В митологията на ранната пролет основно място заемат календарно детерминирани поверия за появата на хтонични животни на земята (вълци, мишки, червеи и др.) тази тема е актуална особено за хрононимите и за различните забрани, които ги превръщат в безопасни за човека” (Агапкина 2002: 53).

2.1. Вълчи празници:

Така се наричат три, пет, седем, девет или дванадесет дни, които се отбелязват, за да не нападат вълци хората и добитъка (ИБ, Карл., Чирп., Плев., Чепин., Павлик., Елен., Пазар., Г. Орях.). *Вълчки празници* (Белослатинско), *Вучкови празници*, *Вучляци* (ЗБ, Дупнишко), *Вълчяци*, *Вълчите дни*, *Волкови дене* (Пирин), *Вълчешки празници* (Родопи), *Вълчи дене* (ИБ, ЮИБ), *Въчи празници* (Софийско), *Вълчешници* (ЗБ), *Вълчите дни* (Белогр., Г. Орях.), *Дзверини дни* (Софийско), *Зверин ден* (Троянско), *Лихви дни* (Бургаско), *Архангеловите празници*, *Рангеловите празници* (Ср.СБ), *Ромелан* (Смолянско), *Цвурки* (Свиленградско), *Цъвурки* (Ардинско, Смолянско).

В някои райони този период е около Арахангеловден, другаде съвпада с *Мратинците* (ЗБ), с *Мръсните дни* (ЮБ) или с *Трифунците*. Според демонологията последният ден винаги е посветен на най-стария и най-злия вълк, наречен *Куцолан* или *Кривулан*. Това е времето, през което вълчиците зачеват малките си. По тези причини последният ден е известен и с названието *Вълчата Богородица*. В Белоградчишко последните два дни се наричат *Кривулан* и *Разтурняк* по имената на двата най-страшни вълка в митичната вълча глутница. През тези дни се спазват най-строги забрани за предпазване от вълци и за здраве на добитъка. Не се извършва никаква женска и мъжка работа, не се докосват до остри предмети и сечива, ножиците се връзват, което символизира затварянето на челюстите на вълците. Нощвите се обръщат. Забранено е сеченето на дърва и готвене на огън.

Вълкът в народните вярвания е древно хтонично същество, което осъществява връзката между този и отвъдния свят. Очевидна е връзката между вълка и *върколака* (*върколак*, *враколак*, *фраколак*). Това е вампир, за който е характерна метаморфозата вълк – човек. Етимологията се извежда (БЕР 1: 206) от *вълк* и *олака* ‘козина’, а персонажът с подобно название е известен във всички славянски езици. Според една етиологична легенда вълкът произхожда от кръвта на Каин, а според друга – от самия дявол. Вярват, че децата, родени през *Мръсните дни* и *Вълчите празници* след смъртта си се превръщат във вълци. Според И. Георгиева (Георгиева 1993: 56) дяволът се явява като вълк, коза или черна котка. Вълкът живее на границата между усвоеното от хората пространство и гората – неусвоеното пространство, в досег със света на мъртвите. Фразеологизмите: *Вкарвам някого в устата на вълка* – ‘причинявам неприятност на някого’, *Влизам в устата на вълка* – ‘излагам се на опасност’ и *Вълк в овча кожа* – ‘лицемер’ също го определят като опасен. Подобно значение има и пословицата *Вълкът кожата си мени, но нрава никога*. С лексеми от корена вълк се назовават и редица болести: *вълчи обрив*, *вълците*, *вълкоедина* (Мичева-Пейчева 2013: 193).

В българската народна култура отношението към вълка е амбивалентно. Срещат се лични имена *Вълчан*, *Вълкана*, *Вълка*, *Вълчо*, които по същността си са пожелателни.

Названия на дните от Вълчата седмица:

Първи ден – *Зверин ден* (ЗБ)

Трети ден, който се празнува от бездетните жени – *Божя майка* (Смолянско), *Вълча Богородица* (ЗБ), *Вуча Богородица*, *Света Богородица зимна*, *Натлап* (ЗБ), *Натлапан* (ЗБ).

Седми ден, когато се прогонват вълците – *Вълчи ден* (Монтанско), *Вълча Богородица*, *Кривно*, *Кривчо*, *Кацулан*, *Куцалан* (Пловдивско), *Куцулан* (Софийско, Ботевградско, Казанлъшко, Сливенско, Троянско, Карнобатско), *Ромелан*, *Румулан* (Троянско), *Кривно вълк* (Попов 1997: 88), *Клекучан* (Плевенско), *Клекуцан* (Попов 1997: 89).

Календар на Вълчите празници:

Трифонци – Вълчи празници (Попов 1997: 88)

Мръсни дни – Вълчи празници (ЮБ, Пирински край)

Йеремия – Вълчи празници (Пловдивско)

Мратинци – Вълчи празници (ЗБ)

Свети Мина – Вълчи празници (Софийско, Ср. Стара планина, Троянско, Тетевенско).

В някои райони на България (ЗБ) вярват, че пастир и господар на вълците е свети Мина. В иконографията на Самоковската школа той е изобразен на бял кон, в едната ръка с копие, а в другата държи два завързани вълка (Попов 19 : 79-88).

Известна е легенда от с. Доситей, Самоковско, в която се разказва за човек, застигнат от вълци в гората. Той се качил на едно дърво. В това време дошъл свети Мина и започнал

да храни вълците. След като раздал храната, се появил пастирът на вълчата глутница – куцийт вълк. Свети Мина му казал, че за него останал само човекът на дървото. Когато вълците и свети Мина си тръгнали, човекът слязъл от дървото и тръгнал към селото. Но пред дома му го чакал куцийт вълк и го изял.

2.2. Миши празници

Празник на 27 октомври или на 24 ноември Света Екатерина, който цели освобождаване от мишките. Регионалните названия са: *Миши празници* (Г. Орях. Търн. Чирп. Карл.), *Мишаун* (ЗБ), *Мишинден* (Плев., Белогр., Белосл., Лом.), *Мишовден* (Кукуш), *Мишковден* (Търговишко), *Мишляците* (Дупнишко), *Мишовина* (ЮЗБ), *Миштровден* (Кюстендил), *Мишкинден* (Казанлъшко), *Мишаун* (ЗБ), *Мишако* (Благоевградско), *Глухчови дни* (ЗБ), *Поганци*, *Поганиляк* (Родопи).

Мишката е хтонично животно, което в индоевропейските митологии е свързано с бурята и гръмотевиците. Тя е демонична и нечиста. Свързана е със света на мъртвите и вредоносната им сила. Появата на мишки се свързва с глад, болести, смърт, бедност и разрушения. Цвърченето им предсказва природни бедствия. Мишката притежава конотацията ‘вредоносен и опасен, тъй като в редица говори носи названието *поганец* от латински *raganus*. В Самоковско на прилепа казват *крилат миш*, а в Крумовградско *фърката мишка*. Прилепът, както и мишката е свързан с тъмнината. К. Мичева (Мичева-Пейчева 2013: 180-181) привежда следните словообразователни деривати от корен *миш-*: *мишовина* (Ихтиманско) – ‘повредена от гризачи храна’, *мишцувина* – ‘рана в устата, причинена от ядене на развалена’, *мишина* (Троян) – ‘остатъци от предмети, по които са ходили мишки’. *Мишовина*, *мишина* е също и ‘изпражнения от мишка’. *Мишкувам* означава ‘крада’. Названието *мишон* освен ‘плъх’ означава и ‘другоселец’. Мишката се осмисля като вредоносно, хтонично и болестотворно същество, което е чуждо на хората.

Според някои народни легенди тя произхожда от спукания корем на дявола, от който са излезли редица вредни животни. Според други се появява от удар, който Господ нанася на свети Нестор. По тези причини Мишинден се чества на неговия празник. В навечерието на празника жените замазват всички дупки в къщите и хамбарите. Вярват, че така „замазват очите на мишките”. Спазват се редица забрани – не се плете, не се бърка в брашно, не се споменава името им. Жените шият плат, с което символично зашиват устите на мишките. Съшитият плат се хвърля в огъня. Омесва се и се опича прясна питка и парченца от нея се поставят в ъглите за омилюване на мишките.

В Тетовско и Тракия се наблюдава и магическа практика за обредно освобождаване от гризачите, наречена *миша сватба*. Две мишки – мъжка и женска се поставят в кошница. Под звуците на музика (тъпани и гайди) ги извеждат извън селището и ги пускат на свобода. Вярват, че след тях си тръгват останалите гризачи. Названието на мишката се среща още в старобългарски език, Синайския псалтир.

2.3. Зайковден

В Тракия за предпазване от зайци се празнува *Димитровден*, който се нарича още *Зайковден*. На този ден жените не режат с ножове и ножици, не шият, а мъжете не сечат дърва, за да не *косят зайците посеви* (Ставрева 2003: 103). Днешното название *заяк* е известно от старобългарски език. Заякът се възприема като посредник между

човека и „нечистата сила и духовете” (Гура 1997: 188; Мичева-Пейчева 2013: 185). Негативното отношение към заека е видно и от забраната да се консумира заешко месо, която е характерна за южните и източните славяни. „Данните от българската народна култура показват, че нечистотата на заека е в корелация със сатанинското, дяволското от една страна и плътската греховност от друга” (Мичева-Пейчева 2013: 186), защото притежава необуздана сексуалност. На Коледната трапеза се поставят дарове за вълците, мишките и зайците, за да не пакостят на хората. Срещата със заек се смята за предвестник на нещастие. В диалектите се среща *Мина ми заек път*, т. е. ‘няма да ми върви’.

2.4. Единични хрононими:

Лихите деня (Странджа) това са Трифоновите дни, един от най-опасните периоди в календарната година (Легурска, Китанова 2008: 91). В БЕР (БЕР 3: 435) *лих* означава ‘комуто всичко е криво, всичко му е мъчно; чудноват; хитър, дяволит, лукав, зъл’ (Ботевградско); ‘зъл, буен’ (Радуил, Ихтиманско); ‘прикрит, потаен’ (Врачанско); ‘който има съществен недостатък – куц, слаб, сакат и др’ (Странджа). *Лихо* означава ‘лошо’ в Прилеп, ‘олющено, повредено’ (Тетевен), ‘делното накриво’ (Троян, БЕР 3: 435).

В старобългарски *думата лихъ* има значение ‘извънредно много, прекомерно’, а *лихъ* – ‘извънмерен, прекомерен, твърде голям’ (СТБР 1999: 799-801). Прилагателното *злочест* означава ‘който е сполетян от зло, от нещастие; злощастен, нещастен’ (БТР 1973: 267). Първите дни на февруари се наричат в някои райони на България *Злочестници* (Вълчинова 1994: 36).

Лош вторник (Пирински край: 437). Поначално в българската народна култура вторник се възприема като лош ден. Не се започва никаква нова работа, не се сключват брак, за да не се повтаря всичко. Отрицателната конотация на вторник се базира на семантиката на *втор-*, който се свързва чрез народната етимология с *повтарям*. „Мотивът за повтарянето като нежелателен епизод от съдбата на човека, фигурира в многочислени български поверия” (Седакова 2007: 253). Вторникът възприема негативната маркираност на *повторно, повтарям*. Съществува клетва *да повториш*, която означава ‘да ти умре мъжът или жената’.

Хаталия неделя (Източна България) – ‘опасна седмица’, *хаталия ден* – ‘опасен, лош ден’.

Лексемата *хаталия* означава ‘опасен’, а *хаталък* – ‘повреда, злополука’ (РРОДД 1974: 544).

Празна сряда – срядата от Тодоровата седмица.

В Български тълковен речник (БТР 1973: 750) като трето значение на празен е отбелязано ‘незает, без работа’. Това е най-вероятно и мотивацията на хрононима, тъй като в този ден има забрана за всякаква работа.

ИЗВОДИ

В българския народен календар най-неблагоприятни са дните на границата на старата и новата година, дните между януари и февруари, особено първите дни на февруари. Това са периоди, натоварени с изключително богати превантивни действия – въздържане от работа и сексуално табу. Нарушаването на съответните забрани води до

унищожаване на резултатите от труда и създаване на деца и животни с недостатъци. Особено опасни са *Мръсните дни* и *Тодоровата неделя*.

Съобразяването на „лошото време“ определя социалните функции и личния живот на носителя на традиционната българска култура. Спазването на съответните забрани дава възможност да се преминат граничните периоди без големи сътресения.

Цялата обредност, свързана с представите и вярванията на носителите на традиционната българска култура е отразена в определени названия – хрононими.

Особено интересни са хрононимите, чрез които се назовават граничните периоди и „лошите“ дни.

Голяма част от тях носят корени, разкриващи различни аномалии, характерни за дявола и други същества, свързани с хтоничните сили: *къс-*, *куц-*, *крив-*, *глух-*, *луд-*, и *бес-* или са свързани с демони, които предизвикват съответните болести.

Някои от тези периоди носят белега на нечистотата в нейната телесна и духовна хипостаза като за тях е характерен корен *мръс-*.

Повредеността и негодността са отразени в корените *ръжд-*// *арж-* и *черв-*// *църв-*.

Интересни са хрононимите, произлизащи от названия на демони и хтонични нечисти животни: *вълк*, *мишка*, *заек*, *вампир*, *караконджул*, *поган*, *русалка* и др.

ЛИТЕРАТУРА

Агапкина 2002: *Агапкина Т. А.* Мифологические основы славянского народного календаря, Москва, Изд. Индрик.

Арnaudов 1924: *Арnaudов М.* Студии върху българските обреди и легенди, София, ч. 1-2.

Беновска-Събкова 1991: *Беновска-Събкова М.* За русалките в българския фолклор. – В: Български фолклор, №1, 3-14.

Беновска-Събкова 1998: *Беновска-Събкова М.* Русалките и самодивите в българската традиция. – В: Медиевистика и културна антропология, 385-401, София.

Вакарелски 1935: *Вакарелски Хр.* Бит и език на тракийските и малоазийските българи. Ч. 1 Бит. – В: Тракийски сборник, №5, София.

Ван Геннеп 1999: *Ван Геннеп А.* Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов. Москва.

Вълчинова 1994: *Вълчинова Г.* Сечко и Марта – формирането на един митологичен комплекс в българската народна култура, т. 2, София, 33-77.

Вълчинова 1995: *Вълчинова Г.* За копривата и чесъна. Хранителни хипостазии на Коледа и Великден. – В: БЕ, №4, 53-67.

Габровски 1989: *Габровски М.* Преходът между старата и новата година у българите. – В: Етнографски проблеми на народната духовна култура. София.

Георгиева 1993: *Георгиева Ив.* Българска народна митология, София.

Гребенарова 1989: *Гребенарова С.* Заговезни – Тодоровден като преходен период в народния календар. – В: Исторически преглед, София, т. 45, №1, 55-71.

Гребенарова 1989: *Гребенарова С.* Празници за предпазване от огън у българите. – В: БЕ, №3-4, 13-15.

Гребенарова, Попов 1987: *Гребенарова С., Р. Попов.* Обичаят „Миша сватба“ у българите. – В: Български език, №3, София.

Гура 1997: *Гура А. В.* Символика животных в славянских народных верований, Москва.

Гуревич 1981: *Гуревич А. Я.* Проблемы средневековой народной культуры, Москва.

Добрев 1987: *Добрев Ив.* Старинни народни думи, София.

- Дяков 1993: *Дяков Т.* Народният календар (празници и вярвания на българите), София.
- Елиаде 1994: *Елиаде М.* Трактат по история на религиите, София.
- Иванов, Топоров 1975: *Иванов В. В., В. Н. Топоров.* Инвариант и трансформация в мифологическите фолклорни текстове. – В: Типологически изследвания по фолклору, Москва, 44-51.
- Каблешкова 2003: *Каблешкова Р.* Народната медицина – етноложко изследване на Пловдивска област, София.
- Карагьозова 2002: *Карагьозова Сн.* Концептуализация и картина на света. – В: Сп. БАН, №2, 33-36.
- Китанова 1996: *Китанова М.* Диалектното название *Куцулан* в миторитуалното ядро на Вълчите празници. – В: Българска реч, №2, 33-34, София.
- Китанова 2000: *Китанова М.* За произхода и значението на фразеологизма *на Кукувден*. – В: №1-2, 49-50, София.
- Легурска, Китанова 2008: *Легурска П., М. Китанова.* Тематичен речник на термините на народния календар, София.
- Маринов 1994: *Маринов Д.* Народна вяра и религиозни обичаи, София.
- Мичева-Пейчева 2013: *Мичева-Пейчева К.* Сблъсъкът на чистотата и нечистотата в българската култура и език, София, Изд. „Валентин Траянов”.
- Младенов 1941: *Младенов Ст.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София.
- Младенов 1968: *Младенов М.* Един случай на табу в българския език. – В: ИИБЕ, №16, София.
- Младенов 1980: *Младенов М.* Наблюдения върху езика на баянията. – В: Проблеми на българския фолклор, т. 5, 100, София.
- Попов 1985: *Попов, Р.* За върколака в българските народни вярвания. – В: Известия на националния исторически музей, кн. 5. София.
- Попов 1987: *Попов, Р.* Великденският празничен цикъл като период на преход. – В: Международен конгрес по българистика, т. 10, 164-168, София.
- Попов 1989: *Попов, Р.* Към характеристиката на българските народни вярвания, свързани с периодите на преход към зимата и пролетта. – В: Етнографски проблеми на българската народна духовна култура, 52-741, София.
- Попов 1990: *Попов, Р.* Народен календар и митология. – В: БЕ, №1, 31-38.
- Попов 1997: *Попов, Р.* Български народен календар. София.
- Попов 2002: *Попов, Р.* Безумные недели в календарном цикле болгар. – В: Признаковое пространство культуры, 86-103, Изд. Индрик, Москва.
- Попов 2002: *Попов Р.* Светци и демони на балканите. – В: БЕ, №4, 6-17.
- Попов 2004: *Попов, Р.* Свети Мина в календарната традиция на балканските народи, История, №4-5, 79-88.
- Стаменова 1986: *Стаменова Ж.* Календарни празници и обичаи. – В: Пловдивски край, София.
- Старева 2003: *Старева Л.* Български светци и празници, София.
- Старева 2005: *Старева Л.* Български обичаи и ритуали, София.
- Толстая 1997: *Толстая С. М.* Мифология и аксеология времени в славянской народной культуре. – В: Культура и история. Славянский мир, 62-72, Москва.
- Трубачев 1962: *Трубачев О.* Этимологические исследования, Москва.

ИЗТОЧНИЦИ

Андрейчин, Георгиев, Илчев, Леков, Костов, Стойков, Тодоров 1973: *Андрейчин Л., Георгиев Л., Илчев Ст., Леков И., Костов Н., Стойков, Ст., Тодоров Цв.* Български тълковен речник, София, 1973.

БЕР 1971-2011: Български етимологичен речник, София, т. 1, 1971, т. 2, 1979, т. 3, 1986, т. 4, 1995, т. 5, 1996, т. 6, 2002, т. 7, 2011.

БМ 1994: Българска митология. Енциклопедичен речник. Под редакцията на А. Стойнев.

Геров 1975 – 1978: *Геров, Н.* Речник на българския език. Фототипно издание, т. 1-6, София.

РРОДД 1974: Речник на редки остарели и диалектни думи в литературата ни. Под редакцията на Ст. Илчев, София.

СР 1999, 2010: Старобългарски речник, т. 1, София.

ФРБЕ 1974: Фразеологичен речник на българския език, т. I, с. 191, 361.